

A külsővati nemesi udvarház kályhái

Sabján Tibor (1952–2009) barátom emlékére

Ilon Gábor

88

1986-ban a pápai, akkor helytörténetinek nevezett múzeum fiatal, munkáját alig két éve megkezdő igazgató-régésze voltam. Egy áprilisi napon egyszerre két szálon is értesültem arról, hogy a Pápától mintegy 20 kilométerre található Külsővat egyik lakóépületének kertjében valami érdekeset találtak. Elsőként Pető Gyuláné, külsővati pedagógus telefonált nekem, de később külsővati származású egyetemi csoporttársam és régész barátom, Vida Tivadar (aki jelenleg az ELTE tanára) is szólt nekem.

1986 áprilisának egyik délelőttjén a Béri Balogh Ádám utca 26. szám alatti kiskapuját egy idős hölgy tárta ki előttem. Beléptem az udvarra és elmondtam, miért jöttem. Készségesen bevezetett a baromfiudvarba, és a kezembe adott egy tál alakú, mérműves kályhaszemet. Majdnem elájultam az örömtől és a meglepetéstől, hiszen nem sokkal korábban volt kezemben a középkort okító professzorom, Kubinyi András akadémikus által ajánlott, a székelykeresztúri kályhacsempékről szóló kismonográfia, és jól ismertem Kozák Károlynak a tárgykörben írott tanulmányait is. Kérésre a hölgy meg is mutatta a találás helyszínét a lakótelek utáni gazdasági kert málnásának sorai között. A későbbi – az anyagiak és az időhiány miatt –, három részletben lefolytatott feltárásom igazolta is a hölgy információit.

Az ásás során csak egy nagy méretű (kb. 5×3 méteres), 150–155 cm mély gödör 85–90%-át tártam fel. Az udvarház épületei máig ott nyugszanak bolygatat-

lanul a vizsgált és a szomszédos belterületi telkeken. A gödör betöltéséből kocsányos tölgy elszenesedett töredéke, szőlő, zab, árpa és pázsitfűfélék magjai, valamint szarvasmarha, sertés és őz csontjai mellett edénytöredékek (korsó, bögre, fazék), agyag hálónéhezék, vaskés, szekerce, patkó és ajtópánt, illetve egy bronz övcsat pálcája is előkerült. Az igazi szenzációt azonban két cserépkályhához tartozó közel 200 darab kályhaszem és kályhacsempe jelentette. A gödörből kisebb és nagyobb méretű – néhány dekástól a többkilóig terjedő – vörös festés maradványait is megőrző agyag sártapasztásokat is begyűjtöttem. Ugyanis ott a helyszínen is világos volt már, hogy ezek a kályhák

összeállításában hajdan kulcsfontosságú statikai szerepet játszottak, s feltételeztem, hogy idővel a rekonstrukció elkészítéséhez is segítséget nyújthatnak.

A kérdés már csak az volt, hogy a rekonstrukció elkészítése kapcsán mire számíthatok, aki nálam avatottabb szakember a kályha ügyében. Ráduly Emil, hajdani váci múzeumigazgatóm segítségét kértem, aki a szentendrei skanzenben építész-néprajzosként tevékenykedő Sabján Tibort javasolta. Sabján Tibor szerencsére vállalta a közös munkát, és a restaurált anyagot következő nyáron már a pápai Eszterházy-kastély 3 nagy lezárt termében, több 100 négyzetméteren válogattuk, raskogattuk a sártapasztásokat és a két kályha cserépelemeit. Tudományos feldolgozásunk, amely a *Ház és Ember* című folyóiratban, valamint a *Pápai Múzeumi Értesítő-*

ben is megjelent, alapjaiban változtatta meg ismereteinket a hazai középkori kályháról. Ugyanakkor Tibor ettől kezdve – tragikusan korai – haláláig két évtizeden át dolgozott hazai régészekkel pl. Ete mezővárosa, a budai, de a diósgyőri és a visegrádi vár kályháinak újratervezésén, vagy éppen hiteles és eredeti méretben történő rekonstrukcióján. Több könyvet is írt a tüzelőberendezésekről, amelyekben soha nem felejtette el a külsővati kályhák leírását, rajzos közlését sem.

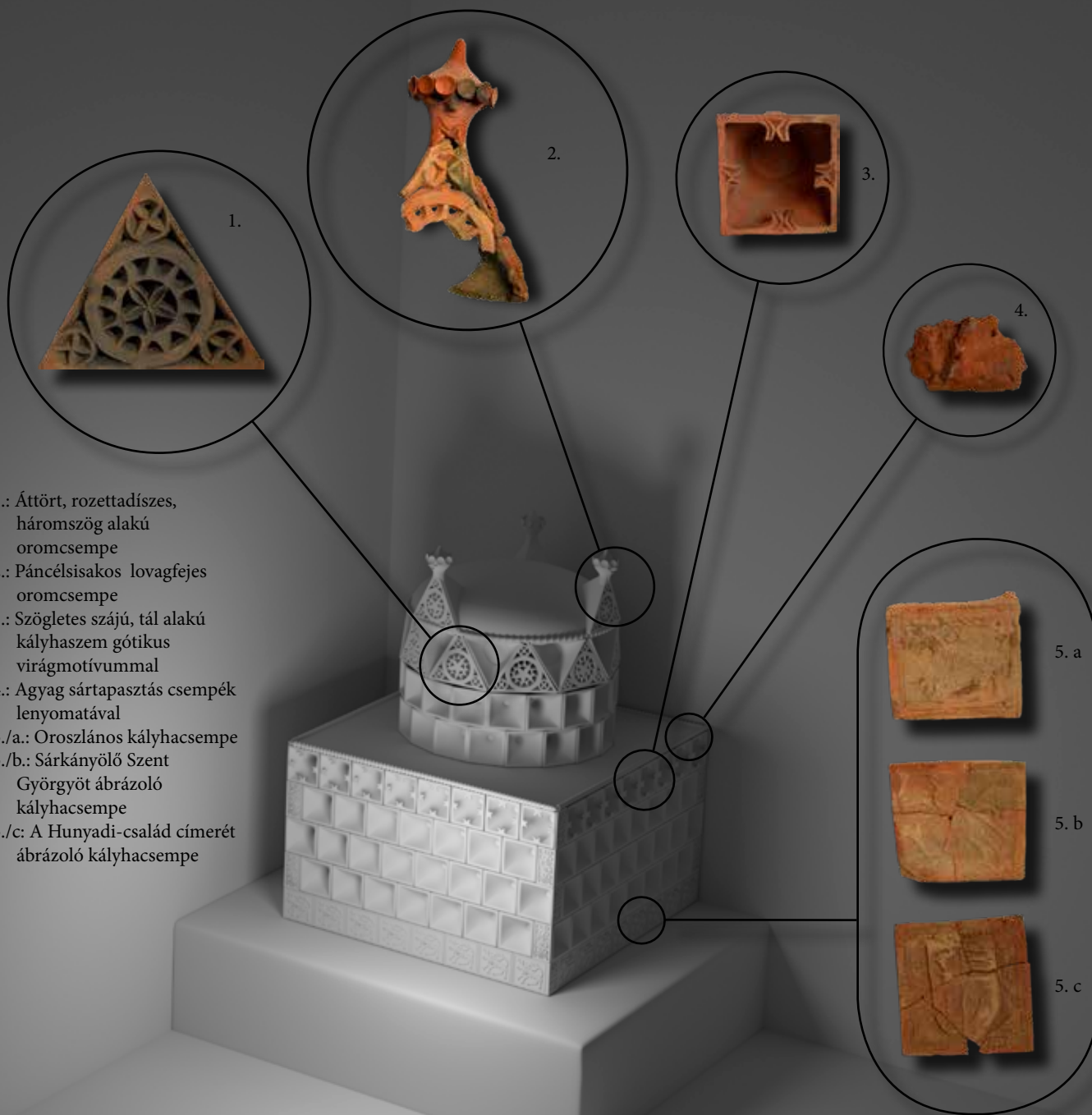

Kályhaszem és kályhacsempe töredékek

A mellékelt fényképfelvételek és az egyik, az oromzati részen páncélsisakos lovagfejes kályháról Tibor által készített rajzos rekonstrukció önmagukért beszélnek. Tibor alaposágának és türelmének köszönhetően a kályhacsempék tálrészének lenyomatai alapján sikerült megtalálnunk az oromzati, valamint a középpárkányhoz, illetve a sarokcsempe sártapasztásaihoz tartozó darabokat is. Így világosan kialakult a kályha felépítése, szerkezete, a csempék és a sorok egymásutánja. A másik kályhát lilomos párta díszítette. A kályhák négyszögletes tűzterét

a járószinten álló padkára nagyobb mélységű csempékből, felső, hengeres részét a kisebb mélységű csempékből építették. A reprezentatív, a padkával együtt kb. 200 cm magas kályhát a szomszédos helyiségből fűthették.

A csempéket két vagy három részből készítette a középkori fazekas. Egy alacsonyabb vagy magasabb tálat fakeret segítségével négyszögletesre formált, majd ehhez hozzáragasztotta a „figurális” (pl. címer, kettősfarkú oroszlán, Sárkányölő Szent György) díszítéssel ellátott lapot. A díszes lap negatívját falapba faragta a mester,

- 1.: Áttört, rozettadíszes, háromszög alakú oromcsempe
- 2.: Páncélsisakos lovagfejes oromcsempe
- 3.: Szögletes szájú, tál alakú kályhaszem gótikus virágmotívummal
- 4.: Agyag sártapasztás csempék lenyomatával
- 5./a.: Oroszlános kályhacsempe
- 5./b.: Sárkányölő Szent Györgyöt ábrázoló kályhacsempe
- 5./c.: A Hunyadi-család címerét ábrázoló kályhacsempe

A csempék fotóit Török Berárd (Pápa) készítette

A külsővati nemesi udvarház kályhái

majd ebbe préselte bele az agyagot. A háromszögletes oromcsempe esetében három elemből építkezett. A tálba illesztett lapot késsel metszette ki, majd a megformázott lovagfejet hozzáragasztotta. A sarokcsempék esetében egész és fél tálak váltakoztak üres, mérműves és különböző figurális verziókban. Az összeépített és kiszáritott csempéket végül kiégette. Mindkét kályha domináns színe a vörös tónusú okkersárga volt, amelynek fugáit a felépítést követően hasonló színűre festették.

Miután a kályhacsempéken V. László és Hunyadi Mátyás 1452–1463 között használt címerei és az utóbbi által használt heraldikai elemek (pl. kettős farkú = cseh oroszlán?) is láthatók, ezért azt feltételeztük, hogy az udvarház egy a Hunyadiak udvarában fontos szerepet betöltő familiáé lehetett. Nagyon úgy tűnik, hogy ez a Vathy család lehetett. Közülük Vathy Mihály Hunyadi János familiárisa volt, aki tőle a török elleni harcokban mutatott bátorságáért több Veszprém megyei birtokot is kapott. Egy, a Vathy családhoz kapcsolható oklevél 1488-ban éppen Nagyváton kelt. Talán éppen a feltárt kályhákkal felszerelt udvarházban? Mihály testvére, László 1453-tól a kancellária protonótáriusa [első jegyzője – a szerk.], fia, Kelemen pedig Mátyás király kancelláriai jegyzője volt. Kelemen 1456-ban és 1469-ben szerzett javadalmakat. A családnak 1495-ben – Veszprém megyei birtokaikon – magva

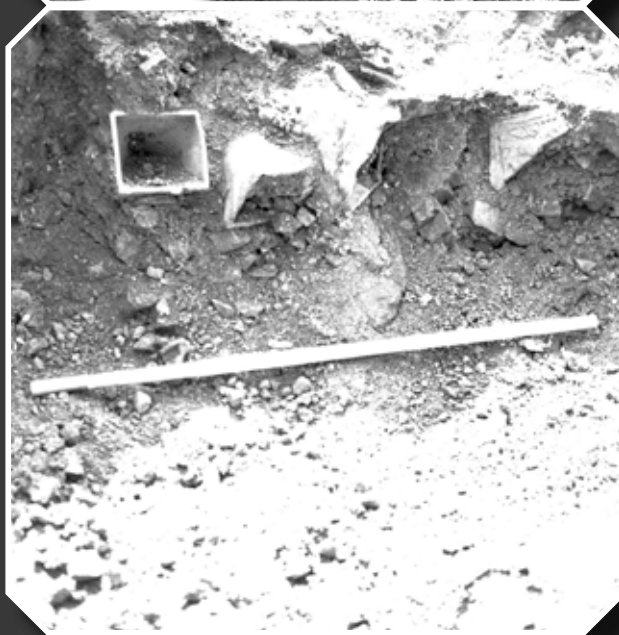
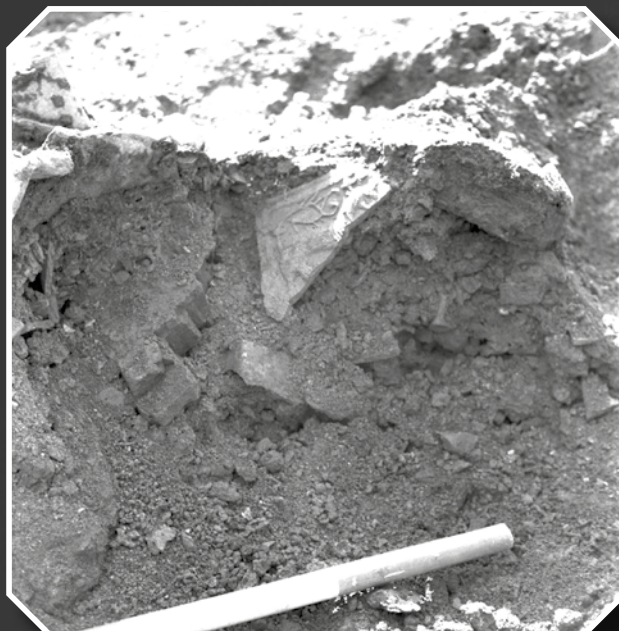
szakadt. A kályhákat tehát legkorábban (!) 1452 és 1463 között, de legkésőbb 1495-ig készíthették, hiszen ezt követően már nem volt semmilyen aktualitásuk.

A külsővati kályhák egyébként az úgynevezett nyugat-dunántúli vagy másként „oroszlános” / népies körbe sorolhatók, amelyek egyes elemeit pl. a Veszprém megyei Csepelyen, Sarvalyon, Sümegen, Nagyvásonyan, Veszprémben, valamint a Vas megyei Pápócon, Szombathegyen és Vasvárott, továbbá Zalaegerszegen találta meg 1989-ben lezárt feldolgozásunkig a régészeti kutatás.

A külsővati leletek mindenesetre a dunántúli kályhák évszázados folyamatos használatát igazolják. Egyúttal kitűnő példáját adják a régészet és a néprajztudomány eredményes együttműködésének is. A „hagyományos” néprajzi-régészeti feldolgozással párhuzamosan ugyanakkor megkezdjük a kályhacsempék kerámiaanyagának természettudományos (petrográfiai) vizsgálatát is, amellyel a gyártó műhely/mű-

helyek kérdését szerettük volna tisztázni. Ezek révén azonban világossá vált: csak több lelőhely anyagára kiterjedő, nagy sorozatok mérése hozhat igazán eredményt... E kérdések így viszont máig lezáratlanok.

Díszített kályhacsempe töredéke

Épen megmaradt kályhaszemek a feltárásról

